

Тадқиқот **uz**

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

No 19
31 август

conferences.uz

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 19-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
25-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
19-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-25**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
19-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-25**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 19-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 август 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 15 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиши йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга баршиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, очимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажида Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

ГЕОГРАФИЯ

1. Teshaboyeva Dildoraxon Abduhokimovna	
GEOGRAFIYA TA'LIMIDA DIDAKTIK O'YINLI TEXNOLOGIYALARDAN	
FOYDALANISH.....	7
2. Azimova Hilola Haydarqulovna	
TABIYY FANLARNI O'RGANISHDA TABIATGA SAYOHAT DARSIDAN	
FOYDALANISH	9
3. Одилов Салоҳиддин Абдулазиз, Ирисов Абдулла Эшмуминович	
ТАБИЙ ГЕОГРАФИК МУҲИТ ВА РЕСУРСЛАРГА ИНСОН ХЎЖАЛИК	
ФАОЛИЯТИНИНГ ТАЪСИРИ.....	11
4. Ataboyeva Shohsanam Adiljonovna	
OROL MUAMMOSI.....	13

ГЕОГРАФИЯ

GEOGRAFIYA TA'LIMIDA DIDAKTIK O'YINLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.

*Andijon viloyati Marxamat tumani 32—umumta'lim maktabi
Geografiya fani o'qituvchisi Teshaboyeva Dildoraxon Abduhokimovna
(teshaboyeva.d@gmail.com) Telefon nomer: 998 906248697*

Annotatsiya: Geografiya ta'lmini samaradorligini oshirishda didaktik o'yinlardan foydalanish ta'sir ko'rsatishning muhim belgisi, ta'lmini barcha uchun qulay bo'lgan sur'atini ta'minlashdir. O'yin faoliyati o'quvchilarga o'zlariga qulay bo'lgan sur'atda harakat qilishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: aqliy zo'riqish,didaktik o'yin,zamonaviy pedagogic texnologiyalar.

Axborot ko'lami kesin oshib borayotgan bugungi kunda umumiyl o'rta tahlim maktablarida tashkil etiladigan geografiya darslarida aqliy zo'riqishning oshishi, o'quvchilarda o'rganilayotgan o'quv materialiga qiziqishni qo'llab-quvvatlash, butun dars davomida ularning faolligini ta'minlash ustida o'ylashga majbur etmoqda.

Shu munosabat bilan o'qitishning yangi samarali metodlarini va o'quvchilar fikrini faollashtiradigan, bilimlarni mustaqil egallashni rag'batlantiradigan metodik usullarni qidirish bo'yicha keng ko'lamli tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Keyingi vaqtida o'quvchi faoliyatini faollashtiruvchi va samarali natijaga erishishga ko'maklashuvchi vositalarga ega bo'lgan zamonaviy pedagogik texnologiyaga katta e'tibor qaratilmoqda. O'yin texnologiyasi ana shunday texnologiyalardan biri bo'lib hisoblanadi.

O'yin – o'quvchilardagi hissiy va aqliy kuchlarning zo'rланishini talab qiluvchi alohida tashkillangan mashg'ulot bo'lib, mustaqil qaror qabul qilishni, berilgan savol yoki topshiriqlarni bajarish orqali o'z iqtidori, qiziqishi, bilimi va o'zligini namoyon etishni talab qiladi. *Nimani aytish kerak?, Qanday hal qilish kerak?, Qanday qilib bajarish kerak?* - kabi muammolarni yechishga bo'lgan xohish o'yin ishtirokchilarining fikrlash qobiliyatini kuchaytiradi.

O'yin, eng avvalo o'quvchilar uchun qiziqarli mashg'ulotdir. O'yinda hammma ishtirokchilar teng sharoitda bo'lib, past o'zlashtiruvchi o'quvchilarga ham o'z bilimlarini namoyish qilish imkoniyati yaratiladi. O'yin jarayonida erishilgan kichik muvvaffaqiyat ham o'quvchilarni bilim olishga qiziqtiradi.

Geografik o'yinlarni o'tkazish jarayonida o'quvchilar o'lka materiallaridan keng foydalanib, mavjud muammolar, jumladan ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni ochish, ularni bartaraf qilish yo'llarini qidirib topishni o'rganadilar. Bu esa o'quvchilarda Vatanga muhabbat tuyg'usini shakllantiradi, jahonda va mamlakatimizda sodir bo'layotgan yangiliklar, ekologik hamda iqtisodiy-ijtimoiy muammolar bilan tanishtiradi, turli kasblar haqida tasavvur hosil qilib, mehnat ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Geografiya ta'limali foydalananidagi o'yinlar juda xilma xil bo'lib, ularni mazmuni va foydalanish maqsadi bo'yicha quyidagi turlarga ajratiladi (2.1-sxema)

Informativ o'yinlarning asosiy maqsadi ta'lim mazmunini o'quvchilar tomonidan eslab qolinishiga yordam berishdir. Bu o'yinlardan asosan yangi dars mavzusini o'rganishda foydalilanadi.

Mashqlo o'yinlari o'quvchilarning malaka va ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Mustahkamlash o'yinlari o'tilgan mavzularni takrorlash, o'quvchilar olgan bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlashga, takrorlash darslarini qiziqarli bo'lishiga imkon beradi.

Nazorat o'yinlaridan asosan o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va baholashda foydalilanadi. Bu o'yinlar nazorat usullarini xilma-xil qilishga, egallangan bilim va malakalarini qisqa vaqt ichida tekshirish hamda baholashga imkon yaratadi.

Savol-javob o'yinlari o'quvchilar o'rtasida musobaqa tarzida o'tkaziladi. Bunda sinfni bir nechta kichik guruhlarga bo'lish va o'yin og'zaki, yozma, konkurs kabi shakllarda o'tkazilishi mumkin. Savollar viktorinalar, topshiriqlar, jumboqlar yoki krossvord, chaynvord, rebuslar tarzida bo'ladi.

Stol ustiga qo'yib o'tkaziladigan o'yinlar geografik loto, geografik domino, karta bo'laklari, kubiklar va boshqalar yordamida o'tkaziladi.

Vaziyatli-rolli o'yinlarni o'tkazishda o'quvchilar oldiga ma'lum vazifa yoki muammo qo'yiladi. Bu muammoni hal qilishda o'quvchilar, injener, olim, tibbiyot xodimlari, davlat rahbarlari yoki xo'jalikning turli tarmoqlar vakillari rolini bajarib, o'zaro munozara qiladilar.

Faraz qilish o'yinlarida o'quvchilar geografik karta bo'yicha "xayoliy"

sayohat"ga chiqib, belgilangan marshrut bo'ylab "ko'rgan" narsa va hodisalarini tasvirlab beradilar.

Geografik loto, domino, chaynvordlarni **magnitli doska yordamida o'tkazilganda** muammoni hamma uchun ko'rindigan tarzda yechish imkonи tug'iladi. Bu o'quvchilar uchun juda qiziqarli o'yin hisoblanadi.

Test savollari yordamida o'tkaziladigan o'yinlarda asosan turli shakl va mazmunga ega bo'lgan testlardan foydalaniladi. "Test" so'zi inglizcha bo'lib, "tekshirish", "o'rganish", "sinov", "imtihon" degan mahnoni bildiradi.

O'yinlarning yuqorida ko'rsatilgan turlarini tanlash darsning qaysi qismida va qanday maqsad uchun foydalanilishiga bog'liqdir. O'qituvchi dars jarayonida yoki sinfdan tashqari ishlarda o'yinlardan foydalanishda o'yin turlarini to'g'ri tanlashga e'tibor berishi zarur. To'g'ri tanlangan o'yin turining samarasi yuqori bo'ladi. Shuningdek, geografik o'yin darsini tashkil qilishda o'qituvchi avvalo mavzuga oid o'yinlardan foydalanish texnologiyasini o'rganishi, o'yinlarning senariysini tayyorlab olishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdug'aniev O., Payzieva M., Azizova K. Geografiya ta'limida o'yinlardan va tarqatma materiallardan foydalanish. Farg'ona, 2005.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar – Toshkent, 2008.

TABIIY FANLARNI O'RGANISHDA TABIATGA SAYOHAT DARSIDAN FOYDALANISH

*Azimova Hilola Haydarqulovna
Buxoro viloyat Vobkent tumani
7-sumumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchisi
Telefon:+998(97)8527572*

Anotatsiya: O'quvchilar tabiiy fanlarni shu jumladan: geografiya faninini yaxshi bilishlari uchun uni faqat sinfda emas, balki tabiatda ham o'rganishlari lozim. Tabiat qonunlarini o'r ganiladigan joylarga (tog'lar, daryolar, tepaliklar, ko'llarga) o'quvchi ko'zi bilan qaragandagina haqiqiy tushunib olishi mumkin.

Kalit so'zlar: Geografiya, sayohat, tabiat, tog'lar, daryolar, tepaliklar, ko'llar, iqlim, o'simlik, rel'ef shakllari,

Umumiyl o'rta ta'lim va kasb hunar ta'limini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida shunday deyiladi: "Yoshlarga ta'lim berishning murakkab vazifalarini hal etish o'qituvchiga ,uning g'oyaviy e'tiqodiga, kasb mahoratiga, istedodi va madaniyatiga hal qiluvchi darajada bog'liqidir.

O'qituvchi ma'lum darajada mustaqil mehnat qilmay turib, bironqa ham jiddiy masalada haqiqatni topib bo'lmaydi va mehnat qilishdan qo'rqqan kishi o'zini- o'zi haqiqatni topish imkoniyatidan mahrum qiladi.

O'quvchilar tabiiy fanlarni shu jumladan: geografiya faninini yaxshi bilishlari uchun uni faqat sinfda emas, balki tabiatda ham o'rganishlari lozim. Tabiat qonunlarini o'r ganiladigan joylarga (tog'lar, daryolar, tepaliklar, ko'llarga) o'quvchi ko'zi bilan qaragandagina haqiqiy tushunib olishi mumkin. Bolalar daryo hayotini, ya'ni uning paydo bo'lishi, etilishi, bu borada ko'p o'zgarishi; qarishini faqat sayohatdagina ko'ra oladilar.Daryoning hayoti rel'ef shakllariga, tog' jinslariga, iqlimga, o'zi oqib o'tadigan joydagi o'simliklarga bog'liq; shu bilan birga yer yuzasi iqlim va o'simlik dunyosi ma'lum darajada ana shu daryoga bog'liq.O'qituvchi sayohat vaqtida bolalarga tabiat elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni va o'zaro bog'liqliklarini ko'rsatish imkoniga ega bo'ladi.O'qituvchi, masalan, daryoning tik jarlik qirg'og'i yonida shu joyning uzoq o'tmishi haqida, bir vaqtlar yerda iliq dengiz suvi mayjlanib turganligi to'g'risida hikoya qilib berish mumkin.

....Mana qirg'oqning bir necha yil oldin daryoga surilib tushgan joyi.Nima uchun bu yerda surilma bo'lishi mumkin? Umuman, surilmalar nega bo'ladi? Tog' jinslari orasidan nima sababdan suv oqib chiqadi? Nima uchun bu suv bahorda ham, yozda ham, qishda ham, kuzda ham oqib chiqaveradi? Nima sababdan daryoning bir qirg'og'i tik ikkinchisi qiya bo'ladi? Nega daryo ilon izi bo'lib oqadi? Daryoning past qirg'og'i bo'yidagi ko'llar nima uchun o'zan ko'llar deyiladi? Ular qanday paydo bo'lgan? Bolalar necha, nima uchun, nima sababdan degan yuzlab savollarga ishonchli javob olsalar, o'z joylaridagi daryoga yer yuzining bir qismi deb qarasalar, Bolalar ajoyib tabiat kitobini o'qishga hamda tushinishga o'rganadilar. O'qituvchi o'quvchilarni bu kitobning sahifalari bilan qanchalik ko'p tanishtirsa, bolalarning tabiatga muhabbati shunchalik oshadi.Tabiatga sayohat o'tkazish geografiya fanining asosiy talabidir. Shunga qaramay hamma geografiya o'qituvchilari ham bu talabni bajara olmaydi. Bunga asosiy sabab shuki, sayohat o'tkazish darsi oddiy darsga nisbatan qiyin.Bu dars muvaffaqiyatli o'tishi uchun unga jiddiy tayyargarlik ko'rish kerak bo'ladi.Tayyargarlik quyidagilardan iborat: sinf o'quvchilari guruhlarga bo'linib, har bir guruhgaga alohida topshiriq beriladi. O'qituvchi har bir guruh berilgan topshiriqnini bajarish uchun kerakli jihozlarni qanday tayyorlayotganlarini kuzatib boradi. Bir dars to'liq sayohatga tayyargarlikka bag'ishlanadi. Bu darsda zaruriy jihozlar hozirlanganligi yana bir bor tekshirib chiqiladi.O'qituvchi sayohat darsiga tayyorlanar ekan, u, dastavval o'quvshilarga mahalliy sharoitni hisobga olib, ko'rsatilishi lozim bo'lgan geografik obyektlar royxatini o'zining daftarida qayd etadi. So'ngra, agar yo'l yurish chizmasi o'qituvchiga tanish bo'lmasa, chizma bo'yicha yurib sayohat rejasini tuzadi. Rejada qayerlarda to'xtab o'tilishi, to'xtalgan joylarda nimalarga e'tabor berilishi, o'quvchilar qayerlarda qanday topshiriqlarni bajarishlari kerakligini belgilab qo'yadi. Sayohat vaqtida iloji boricha kamroq gapirib berishga, ko'proq ko'rsatishga, o'quvchilarni fikrlashga va tegishli xulosalar chiqarishga harakat qilish lozim.

O'quvchilar darsda sayohat darsidan oldin sayohat o'tkazish qoidalari bilan tanishtiriladi, so'ngra ular daftarlari yoki yon daftariga bajarishlari zarur bo'lgan topshiriqlarni yozib olishadi.

Har bir topshiriq alohida betga yoziladi, shunda bolalar dalada ayrim narsalarni yozib olishlari uchun varaqda joy qoladi. Shunday topshiriqlardan misol keltiramiz:

- 1) sayohat o`tkaziladigan joyda Qorasuv qaysi yo`nalishda oqadi?
- 2) Tepaning (yonbag`irning) balandligini yasama niveler bilan aniqlang?

Sayohat vaqtida o`qituvchi belgilangan joyda o`quvchilarni to`xtatadi va bajarilishi lozim bo`lgan topshiriqning tartib raqamini aytadi. Bolalar topshiriqni bajarayotgan vaqtida yon daftarga faqat yozib olmasdan rasm va chizmalar ham chizsalar yaxshi bo`ladi. Bularidan tegishli mavzularni o`rganilayotganda foydalilaniladi.

Agar o`quvchilarda sayohat o`tkazilayotgan joyning topografik xaritasi bo`lsa, juda yaxshi bo`lar edi. Bunday topografik xaritani geografiya to`garagining a`zolari o`qituvchi rahbarligida ishlashlari va kerakli miqdorda ko`paytirishlari mumkin. Topografik xaritaning uzoq vaqt yaxshi saqlanishi uchun fanerga elimlab yopishtirish, ustiga esa pylonka qoplash kerak.

Oltinchi sinf o`quvchilari topografik xarita bilan quyidagi topshiriqlarni bajarishi mumkin: 1) Joyni kompas yordamida orientirlash.

- 2) Necha kilometr yo`l yurilganini aniqlash.

3) Turilgan joydan ko`rinmaydigan, lekin joy planida ko`rsatilgan mahalliy predmetlarga bo`lgan masofani aniqlash.

4) Turilgan yerdan biror bir joygacha qaysi tomonga qarab qancha masofa yurish kerakligini aniqlash va shu kabilar.

O`quvchilar topshiriqlarni bajaradigan joyga borayotganda yo`lda o`qituvchi ularni bir necha yerda to`xtatib, o`lkasining yer yuzasi, suvlari, o`simliklari, hayvonot dunyosi haqida suhbatlar o`tkazadi.Bu suhbatlar mahalliy materiallar asosida olib borilishi kerak.

O`quvchilar bilimini mustahkamlashda sayohat darslarini, turistik yurishlarni ham ayniqsa ular oldindan muayyan o`ylab tuzilgan reja bo`yicha o`tkazilsa asosiy rolni o`ynaydi.

Shunday qilib, sayohat darslari tabiatda o`tkaziladigan dars bo`lmay, o`quvchilar

Har bir o`qituvchi bilimni mustaqil oshirish kutilgan natijani berishi uchun nimani o`qishni, qanday o`qishni, o`z mashg`ulotini qanday qilib eng yaxshi tashkil etishni bilishi zarur.

O`qituvchining vazifasi faqat ta`lim tarbiya berishdangina iborat emasligini u doimo esda tutishi kerak. U o`quvchilarda Vatanga muhabbat, samimiylilik halollik, orastalik, dovyuraklik tuyg`ularini tarbiyalaydi. Shu bilan birga tarbiya hamma vaqt, hamma joyda: darsda, yurishlarda, sayohatlarda, sinf majlisida beriladi.

ТАБИЙ ГЕОГРАФИК МУҲИТ ВА РЕСУРСЛАРГА ИНСОН ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ ТАЪСИРИ

*Одилов Салоҳиддин Абдулазиз
ТерДУ, Табиий фанлар факултети
География таълим йўналиши 4- босқич талабаси
Телефон:+99893-796-75-74
normurodov.oibek@mail.ru*
*Ирисов Абдулла Эшмуминович
ТерДУ, Табиий фанлар факултети
экология ва тупроқшунослик таълим
йўналиши 2- босқич талабаси
Телефон:+99893-796-75-74
normurodov.oibek@mail.ru*

Аннотация: ушбу мақолада табиий географик мухит, ландшафтлар ва табиий ресурсларга антропоген омилларнинг таъсири ва ушбу таъсирлар натижасида юзага келаётган геоэкологик муаммолар, уларнинг юзага келиши ва оқибатлари ҳакида сўз юритилади.

Калит сўзлар: табиий мухит, ресурс, хўжалик фаолият, инсон, географик шароит, комплекс, компонент.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва атроф табиий мухит ҳолатининг ўзгариши ўртасида ўзаро чамбарчас алоқалар мавжуд. Ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ривожланишига боғлиқ холда инсон фаолиятининг табиатга таъсири ва табиий ресурслардан фойдаланиш даражаси узлуксиз ошиб, уларнинг салбий оқибатлари миқёси тобора хавфли тус олмоқда. Бу шароитда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг барча табиий-экологик омилларни, табиат-жамият ўртасидаги ўзаро алоқаларининг сабаб-оқибатлари занжирини тўғри тушуниш ва шу асосда инсон хўжалик фаолиятининг экологик-иқтисодий қонуниятлари талабларга мос келишини белгилаш мухим аҳамиятга эга.

Табиий географик шароитлар - инсон хўжалик фаолияти формуласи табиат билан жамиятнинг ўзаро таъсир этиш муаммосини бизга зарур бўлган геграфик жиҳатларини ўзида акс этдиради [1].

Барқарор табиат комплексларни бунёд қилишда ландшафтнинг кўп элементлиги мухим омилдир. Бир хил манзарали маданий ландшафтлар, масалан, уфқдан-уфққа чўзилиб кетган пахта далалари ёки бир хил дараҳт ўсувчи мевали боғлар бекарор бўлади. Об-хаводаги озгина ўзгариш ёки айрим касаллик ва зааркундалар бундай ландшафтларни бирданига хароб қилиши мумкин. Шуларни ҳисобга олиб, маданий ландшафтлар бунёд этилаётганидан унинг кўп элементли бўлишига ҳамда кўпроқ маҳаллий элементлардан фойдаланишга эътиборни қаратиш зарур.

Инсон ўзининг хўжалик фаолияти давомида табиий ресурслардан фойдаланар экан, географик компонентларнинг ташқи ва ички алоқадорликлари, зонал ва баландлик йўналишдаги доимий боғлиқликлари, ландшафт тизимларидағи модда ва энергия алмашиниш баланси, ҳар турдаги ландшафтларнинг биологик маҳсулдорлигига доир маълумотларга эга бўлиши мақсадга мувофиқдир. Чунки табиатдан фойдаланиш жараённида инсон томонидан йўл қўйилган ҳар қандай хато антропоген ва табиий ландшафт комплексларига салбий таъсир кўрсатиб, улардаги тарихий шаклланган экологик мувозанатни бузилишига олиб келади ва экологик вазиятни кескинлаштиради ҳамда макон ва замонда динамик ривожланиб нафақат барча турдаги геосистемаларнинг ҳолатига салбий таъсир ўтказади [2].

Инсоннинг хўжалик фаолияти айниқса иқлимга катта таъсир кўрсатади. Саноатнинг ривожланиши, шаҳарларнинг кенгайиши, қишлоқ хўжалиги майдонлари ҳосил қилиниши натижасида ер шарининг иқлими анча ўзгарди. Айниқса, атмосферага чиқарилаётган турли газлар ва чиқиндилар таъсирида кейинги юз йил давомида ер шари иқлими деярли 10°C га ортди. XX аср охиридан XXI аср охиригача бўлган даврда сайёрамиздаги ҳароратнинг ортиши 2,3 даражадан 6 даражагани ташкил этиши таҳмин қилинмоқда.

М.И. Будико (1974) фикрига кўра ер шари атмосфера ҳавосида чанг микдорининг ортиб бориши натижасида қуёш нурларини ер юзасига етиб келишини маълум даражада камай-

тиради ва бунинг натижасида ер юзасида ҳарорат ўртacha 0,50 пасаяди.

Техноген жараёнлар таъсирида карьерлар, очик ва ёпиқ шахталар, кон ва руда уюмлари техноген ландшафтларнинг салбий кўринишларини ҳосил қиласи. Бундай худудларни бузилган (нокулай) ерлар ва ўзгартирилган (шартли қулай) ерларга ажратилади. Бузилган ерлар қишлоқ хўжалигига фойдаланиш учун яроқсиз ҳолга келган, рельефи ҳам бир мунча ўзгарган гидрологик ҳолати ёмонлашган техноген худудларни ўз ичига олади. Бундай худудларни биринчи тоифаси деформацияга учраган ерлар бўлиб, механик сабабларга кўра бузилган карьерлар, жарликлар, шахталар, чиқинди уюмлари ташкил этади. Деградацияга учраган ерлар эса иккинчи тоифани ташкил этиб кимёвий ва физик ифлосланиш, қурғокчилик, ботқоқланиш туфайли заарланган майдонлардан иборат.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлашимиз лозимки, инсон фаолиятининг географик қобиқдаги табиий жараёнларга, географик муҳитга бўлган таъсирининг салбий ва ижобий оқибатларини ўрганиш, бу оқибатларни олдиндан айтиб бериш, геофизикавий, геокимёвий, математик, экологик методларни қўллашга бўлган эътибор кучайди, янги экологик йўналиш юзага келди. Эндиликда табиат ва жамият ўртасидаги экологик муносабатлар жамият аъзоларининг табиий ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишини, инсон фаолиятининг турли жабхаларида табиатга зиён-захмат етказувчи барча омилларга қарши курашиши, теварак-атроф муҳофазасига асосланган ҳаёт тарзига амал қилишни тақазо этмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон география жамияти ахбороти, 41-жилд. Т., 2013 27-б.
2. Ўзбекистон география жамияти ахбороти, 55-жилд. Т., 2019 30-б.
3. П.Баратов “Табиатни муҳофаза қилиш ва ўзгартиш”. Т., 1984.
4. А.А.Рафиков “Геоэкологик муаммолар”, “Ўқитувчи”. Т., 1997.

OROL MUAMMOSI

*Ataboyeva Shohsanam Adiljonovna
Quva tumani 18-maktab geografiya fani o'qituvchisi
tel: 91-114-27-48*

Anotatsiya: Maqlada asosan Orol dengizining hayotimizdagi o'rni, suv sathining kamayishi va ekologik omillar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Orol dengizi, suv, ekologiya, tuz bo'ronlari.

Hozirgi kunda Orol muammosi umumbashariy, mintaqaviy, milliy, mahalliy ekologik muammosi hisoblanmoqda. 1950-yillarda Orol dengizi maydoni bo'yicha dunyodagi ko'llar orasida 4-o'rinni egallar edi. Uning maydoni 68,9 ming km.kv.ga, uzunligi 426 km.ga, kengligi 284 km.ga va eng katta chuqurligi 68 metrga teng edi. O'tgan asrning 30-yillarda O'rta Osiyoda juda ko'p sug'orish kanallari qurilishi boshlandi hamda kanallar yordamida daryolardan ko'p miqdorda sug'orish uchun suv olina boshladi. 1960-yildan boshlab daryolarning suvlari ko'p miqdorda sug'orish uchun olina boshlanganligi sababli, Orol dengizidagi suv sathi sekin-asta pasaya boshladi. 1960-1990-yillarda Markaziy Osiyodagi sug'oriladigan yerlar maydoni 4,5 mln.gektardan 7 mln.gektargacha ko'paydi. Mintaqqa xalq xo'jaligining suvga bo'lган talabi yiliga 60km³dan 120 km³gacha ko'paydi va uning 90% suvi sug'orishda foydalana boshlandi. 1961-yildan boshlab Orol dengizi chuqurligini kamayishi tezlashib, yiliga 20sm.dan 80-90sm.ga oshdi. 1989-yili dengiz bir-biridan alohida Shimoliy (kichik) va Janubiy (katta) Orol dengiziga bo'lindi. 2003-yilda Orol dengizining maydoni ilgarigi maydonining 25% ni, suv hajmi esa 10% ga yaqinli tashkil qildi. 2000-yilning boshlarida dengizning absolyut suv sathi esa 31 metrgacha pasaydi. Bu sath 1950-yillardagi sathdan 22 metr pastga tushib ketdi. 2001- yili Janubiy Katta orol dengizi, g'arbiy va sharqiy qismlarga bo'linib ketdi. Vozrojdeniya oroli yarimorolga aylanib qoldi. 2009-yilning yozida Janubiy katta Orol dengizining sharqiy qismi butunlay qurib qoldi. Ma'lumotlarga qaraganda, Orol dengizining bu qurish holati uchinchi bor kuzatilmoxda. Ikkinci bor quriganda tabiiy holda to'lgan ekan. "Tabiat ko'zgusi" gazetasidagi ma'lumotlarda Orol dengizining suvi yerosti suvi orqali Kaspiy dengiziga oqib ketgan bo'lsa kerak degan fikr aytildi. Ya'ni, Orol dengizining suv sathi kamaya boshlagan paytda Kaspiy dengizining suv sathi ko'paya boshlagan ekan.

BMT Bosh kotibi Pan GiMun (2010 yil) Orol haqida quyidagi fikrlarni bildirgan: "Mintaqadagi ekologik inqiroz oqibatlarini ko'rib, Orol bo'yidagi ekologik vaziyatning qanchalik og'irligiga amin bo'ldim. Bu butun boshli insoniyat uchun jiddiy ogohlantirishdir. Ushbu global muammo mintaqadagi barcha davlatlar tomonidan birgalikda hal qilinishi kerak".

BMT ning keyingi Bosh kotibi Antonio Guterrish (2018 yil): "Qachonlardir yopiq dengizlar orasida kattalik jihatdan to'rtinchchi o'rinda turgan, bugungi kunga kelib esa deyarli qurib bitgan Orol dengiziga sayohat meni qattiq larzaga soldi. Ehtimol, bu davrimizning eng yirik ekologik fojasisidir", degan xulosaga keldi.

Ayni paytda Orol dengizi tubidan har yili 75mln chang va zaharli tuzlar (sulfat va xlorid tuzlari) kuchli shamollar bilan havoga ko'tariladi. O'zbekistonning Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Buxoro, Navoiy viloyatlarida tuzli chang bo'ronlar itez-tez bo'lib turadi.

Shu boisdan ham mahalliy va xorijiy mutaxassislar tuz chang tarqalishining oldini olish va ularning atrof-muhitga yetkazuvchi mislsiz zararin ikamaytirish maqsadida saksovul zorlar barpo etildi. Sho'rlashish natijasida ko'l atrofidagi qishloq xo'jaligi yerlari va mahsulotlari sifatining pasayishi kabi holatlar kuchayib ketdi. Orol ko'lida rivojlangan baliqchilik sanoati umuman t o'xtadi. "Orol bo'yи subregioni"da 5mln ga yaqin aholi yashaydi. Orol va Orol bo'yini bu tanglikdan qaytarib qolish uchun barcha choralar ko'rilmoxda. "Orolni qutqarish" xalqaro tashkiloti va fondi tuzildi.

Orol dengizining qurigan hududida 2019-yilning o'zida yana 500 ming hektar yerda sho'rga hidamli daraxt va saksovullardan o'rmonzor barpo etildi. Biz kim bo'lishimizdan va qanday kasb egasi bo'lishimizdan qat'iy nazar ona tabiat oldida, uni asrab avaylash yo'lidi ishlarda, uning ne'matlarini kelgusi avlodga yetkazish yo'lida ekologik qonuniyatlarni buzmaslik va ularga amal qilib yashash, qolaversa, ichimlik suvini tejab ishlatish bilan bog'liq ishlarda hammamiz birdek mas'ulligimizni unutmasligimiz kerak.

ОРОЛИНҚИРОЗИ ВА УНИ ЮМШАТИШ

ОРОЛ ДЕНГИЗИ ҚУРИШИННИГ ОҚИБАТЛАРИ

Куриган Орол денгизи тубида занглаб ётган кемалар

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. P.G'ulomov va boshqalar. O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi. Toshkent-2017. 165-bet.
2. E.Qanoatov. O'za "Tabiat ko'zgusi" gazeta-2019. 4-5 bet.
3. Y.Sultonov. Orta Osiyo geografiyasi. Farg'ona-2001. 60-bet.

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 19-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(25-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳих: Файзиев Фарруҳ Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.08.2020

Контакт редакций научных журналов: tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000